

MAŁGORZATA KABAT

Adam Mickiewicz University, Poznań,
Poland

ORCID iD: 0000-0001-6323-8225

PROFESJONALIZM NAUCZYCIELA JAKO KATEGORIA PEDAGOGICZNA

TEACHER'S PROFESSIONALISM AS A PEDAGOGICAL CATEGORY

ABSTRACT

Objective: The aim of the prepared text is to present the issue of teacher professionalism as an important pedagogical category.

Methods: The method of analysing the literature was used, which contains typical but also characteristic terms. As a result of analytical exploration, not only the understanding of the word professionalism itself was reflected, but also reference was made to several selected theoretical concepts showing its features, dimensions, teacher's properties, obtaining qualifications conducive to acquiring knowledge and experience, which constitute a source of information entitling the teacher to acquire professionalism, so that she/he can cope with the tasks and activities he undertakes in educational institutions.

Results: The text emphasizes and considers the complex professional status of a teacher, which requires not only specialized preparation, but also continuous training to meet the duties and (un)usual situations of the contemporary educational reality, in which the entrusted duties should be carried out as professionally and effectively as possible.

Conclusions: A modern teacher undertakes, to varying degrees, reflection on her/his chosen profession, the value of which and specific standards change depending on conditions and time.

STRESZCZENIE

Cel: Celem opracowanego tekstu jest przybliżenie problematyki profesjonalizmu nauczyciela jako ważnej kategorii pedagogicznej.

Metody: Wykorzystano metodę analizy piśmiennictwa, która zawiera typowe, ale i charakterystyczne określenia dotyczące profesjonalizmu. W wyniku analitycznych eksploracji odzwierciedlono nie tylko rozumienie samego słowa *profesjonalizm*, lecz także odwołano się do kilku wybranych teoretycznych koncepcji pokazujących jego cechy, wymiary, właściwości nauczyciela, uzyskiwanie kwalifikacji sprzyjających zdobywaniu wiedzy i doświadczenia, które stanowią źródło informacji uprawniających do nabycia profesjonalizmu przez nauczyciela, tak aby mógł sprostać podejmowanym zadaniom i działalności w instytucjach oświatowych.

Wyniki: Zaakcentowano rozważania dotyczące złożonego statusu zawodowego nauczyciela, który wymaga nie tylko specjalistycznego przygotowania, lecz także ciągłego doksztalcania, by w sposób profesjonalny mógł sprostać rozlicznym obowiązkom i (nie)zwykłym sytuacjom współczesnej oświaty.

Wnioski: Współczesny nauczyciel podejmuje się w różnym stopniu refleksji nad swoją profesją, której wartość i określone standardy zmieniają się w zależności od warunków społecznych, politycznych i czasowych.

KEYWORDS: *teacher, profession, professionalism, profession standards*

SŁOWA KLUCZOWE: *nauczyciel, profesja, profesjonalizm, standardy zawodu*

Nauczyciel to ktoś bardzo wyjątkowy, kto potrafi wykorzystać swoją pomysłowość, dobroć i dociekliwy umysł do wypracowania rzadkiej umiejętności zachęcania innych do myślenia, marzenia, poznawania, próbowania, działania!

Beverly Conklin

WPROWADZENIE

Specyfika pracy nauczycielskiej jest w swojej naturze bardzo złożona. Z jednej strony profesjonalny nauczyciel ma poczucie realizowanej misji, a z drugiej obowiązuje go wykonywanie wielu czynności. Wypełniając je, musi wykazać się wysoką znajomością swojego zawodu. Zaistniała sytuacja splata się z łąčeniem pracy z etycznymi dylematami, związanymi ze standardami pracy w publicznej placówce jako profesjonalny funkcjonariusz.

Przywołane w tym kontekście pojęcie profesjonalizmu może mieć różne znaczenie w zależności od sytuacji i kontekstu. Przygotowany tekst umożliwia prześledzenie terminu jako kategorii pedagogicznej uwzględniającej rozpoznanie zróżnicowanych definicji pojawiających się w różnych koncepcjach dostosowujących się do potrzeb i wymagań zewnętrznego otoczenia. Pojęcie profesjonalizmu wzbudza w zawodzie nauczycielskim wiele emocji. Z jednej strony są to uczucia radości i satysfakcji z oddziaływania na uczniów, w których próbuje się zaszczepić wartości uniwersalne, etyczne, witalne, pragmatyczne prowadzące do samodzielnego podejmowania decyzji i korzystania z uzyskanych kwalifikacji, z drugiej strony bolesne doświadczanie wysiłku i braku efektów pracy wychowawczej, związane m.in. z niepewnością wdrażania innowacyjnych elementów dydaktycznych, brakiem akceptacji ze strony władz itd. Wymienione działania dookreślają zawodową profesję nauczyciela, w której znaczenie mają takie standardy, jak: „ważność usług publicznych, wiedza ekspercka na poziomie teoretycznym i praktycznym, etyczne postępowanie w pracy, organizacja i reguły dotyczące rekrutacji nowych członków mających wejść do grupy profesjonalistów, wysoki poziom osobistej autonomii, który decyduje o efektywności działań (Kostyło, 2010, s. 372).

Celem artykułu będzie zwrócenie uwagi na różnorodność określeń profesjonalizmu jako ważnej kategorii pedagogicznej. Wykorzystanie analitycznej metody umożliwi przedstawienie charakterystycznych właściwości profesjonalizmu, który oddziałuje zarówno na nauczyciela, jak i całe środowisko uczniów, rodziców i innych nauczycieli.

WIELOZNACZNOŚĆ UJĘCIA SŁOWA PROFESJONALIZM W LITERATURZE

Pojęcie *profesjonalizm* pojawia się w różnych sytuacjach i kontekstach. Jest często używane, a nawet nadużywane. Najczęściej kojarzone jest ze światem biznesu. Pochodzi z języka łacińskiego: termin *professio* oznacza sztukę, sztukę. W języku łacińskim pojawia się także słowo *profiteor*, wskazujące na osobę zajmującą się daną profesją, w której ktoś kogoś ćwiczy w jakiejś umiejętności (Bobrowski, 1910, s. 928). Autorzy *Współczesnego Słownika Języka Polskiego* podają, że *profesjonalista to człowiek uprawiający swoją profesję zwykle bardzo dobrze. Natomiast profesjonalizacja to przekształcenie się jakiegoś zajęcia, czynności w zawód, bądź jest to wyodrębnienie się nowych zawodów* (1998, s. 149). Zauważamy w tym objaśnieniu, że nie jest to tylko praca wykonywana amatorsko, ale zawiera w sobie znaczny poziom wiedzy i umiejętności.

Z języka angielskiego na grunt polski zostało zaadaptowane słowo *profession*, oznaczające zajęcie wymagające zdobycia szerokiej i specjalistycznej wiedzy oraz długich lat ćwiczeń, dzięki którym wykonująca je osoba uzyskuje sprawność i skuteczność w działaniu (Bohdanowicz, 2009, s. 46). Zdaniem K. Macdonalda przytoczone pojęcie wzmacnia proces określania profesji jako zawodu wymagającego wyższego wykształcenia i uformowania wielu predyspozycji (1995, s. 157), o których wspominali także D. Carr (1999) i E. Fredson (2001). Wymienieni badacze wyróżnili pięć istotnych kryteriów, które dotyczą: *zawodu mającego ważne znaczenie z punktu widzenia spraw społeczno-publicznych, zawodu wymagającego od osób dużych kompetencji natury teoretycznej, jak i kompetencji ugruntowanych w praktyce, posiadających wymiar etyczny lub kodeks regulujący praktykę zawodową, zawodu wymagającego istnienia pewnych form organizacyjnych (...) czy rekrutowania do niego*

oraz też dyscyplinowania, praktyk – profesjonalistom działającym w ramach danych zawodów/profesji zapewnia się – z uwagi na to, by realizowana przez nich praktyka była jak najbardziej efektywna – wysoki stopień autonomii (Carr, 1999, s. 34). W wymienionych kryteriach widać filozoficzno-etyczne tezy odnoszące się nie tylko do zawodu, lecz także do zagadnień obejmujących fundamentalne kwestie łączące sprawy techniczne ze złożonością istoty ludzkiej, również nauczyciela wypełniającego swój fach w określonych warunkach i czasie.

Warto się w tym momencie zastanowić nad samą symboliczną i językową egzegezą analizowanego słowa. Zgodnie z semiotyczną opcją zaproponowaną przez R. Barthesa w badanym słowie występują: element znaczący, znaczony i znak (1972, s. 60). Pojęcie *profesjonalizm* zawiera zarówno kategorię deontyczną (element znaczący), jak i konotacyjną (element znaczony). Pierwsza kojarzona jest z prostym tłumaczeniem, którym wszyscy się posługują. Zawiera ono zdroworoządkową wiedzę. Z kolei druga konotacyjna kategoria, *choć powszechnie używana, to nie poddaje się definicji, a przedmioty przez nie oznaczone nie mają cech wspólnych, łączy je tylko »podobieństwo rodzinne«* – wskazuje M. Poprzecka w publikacji pt. *O złej sztuce* (1998). Prowadząc dalej rozważania, należy poddać egzemplifikacje wyróżnionych kategorii. Zobrazowaniem pierwszej kategorii są definicje mieszczące się w różnych słownikach czy encyklopediach. Przykładem niech będzie ta znajdująca się w *Słowniku Języka Polskiego PWN*. Czytamy w niej, że profesjonalizm to: *Czyjeś duże umiejętności i wysoki poziom wykonywanej pracy, jak i zawodowe uprawianie jakiejś specjalności oraz wyraz lub związek wyrazowy charakterystyczny dla języka określonego środowiska zawodowego* (PWN, 2015, 2017 z uzupełnieniem). Uwypuklono tutaj syndrom doskonałego działania wynikający z ponadprzeciętnych możliwości osoby. Z kolei autorzy *Wielkiego Słownika Wyrazów Obcych PWN* objaśniają profesjonalizm jako *uprawianie zawodowo jakiejś sztuki, specjalności, jakiejś dyscypliny sportowej itp.; zawodowstwo lub wyraz/związek wyrazowy charakterystyczny dla określonego środowiska zawodowego* (2005, s. 648). Zawodowe znanstwo człowieka-profesjonalisty potwierdza osiem właściwości: *wiedza, autorytet wśród innych, szeroka, społeczna aprobatą autorytetu, kodeks etyczny regulujący wzajemne stosunki oraz stosunki z innymi, kultura profesjonalna kształtowana przez formalne organizacje* (Greenwood, 1957, s. 44–55).

Przykładem definicji należącej do drugiej kategorii jest ta podana przez C. Sikorskiego, który utożsamia profesjonalizm z wysokim poziomem wiedzy, umiejętności oraz akceptacją określonych wzorów kulturowych, norm etycznych (1995, s. 11–16). Nauczyciela jak profesjonalistę widzi E. Buchcic, która pisze, że *jest to osoba, która nie popada w rutynę pracy w szkole, a wręcz przeciwnie – mimo zmian zachodzących w placówkach edukacyjnych potrafi interesować nauczonym przedmiotem* (2016, s. 49). Autorka preferuje zaangażowaną postawę nauczyciela, który poszerza swoją wiedzę i urozmaica prowadzone zajęcia, dostosowując środki dydaktyczne, aby skupić uwagę ucznia i osiągnąć pożądane efekty.

Na wymierne rezultaty aktywności nauczającego i jego profesjonalizm zwraca uwagę *Karta Nauczyciela*. Obowiązujący dokument prawny racjonalnie precyzuje, na czym ma polegać wywiązywanie się z zawodowych powinności przez nauczyciela. Są one dokładnie określone w rozdziale drugim (art. 6). Wśród nich wymienia się *rzetelne realizowanie zadań związanych z powierzonym stanowiskiem oraz podstawowymi funkcjami szkoły: dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą, w tym zadaniami związanymi z zapewnieniem bezpieczeństwa uczniom w czasie zajęć organizowanych przez szkołę, wspieranie każdego ucznia w jego rozwoju, dążenie do pełni własnego rozwoju osobowego; doskonalenia się zawodowego, zgodnego z potrzebami szkoły, kształcenie i wychowywanie młodzieży w umiłowaniu Ojczyzny, w poszanowaniu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w atmosferze wolności sumienia i szacunku do każdego człowieka, dbanie o kształtowanie u uczniów postaw moralnych i obywatelskich zgodnie z ideą demokracji, pokoju i przyjaźni między ludźmi różnych narodów, ras i światopoglądów* (*Karta Nauczyciela*, art. 6).

Wyróżniony zakres obowiązków stanowi fundament oceny pracy nauczyciela. W przypadku wszelakich uchybień ponosi on odpowiedzialność dyscyplinarną. Zarówno w tym dokumencie, jak i w *Rekomendacjach dotyczących statusu nauczyciela*, opracowanych przez specjalną konferencję międzyrządową, nie pojawia się słowo *profesjonalizm*. Znajdują się tam międzynarodowe standardy dotyczące pracy nauczyciela, kształcenia, doksztalcania, wypełniania praw i obowiązków awansu, nadzoru, oceny oraz roli, jaką odgrywa w społeczeństwie (Madalińska-Michalak, 2021, s. 43). Wszystkie one tylko pośrednio dotyczą cech nauczyciela jako profesjonalisty.

Niekiedy błędne przekonanie o profesjonalizmie nauczyciela łączy się z jego awansem. Jak zaznacza W. Dróżka, *synonimem profesjonalizmu nauczyciela stał się opasły segregator wypełniony »namacalnymi« dowodami jego kreatywności, zaangażowania, przeprowadzonych (lub tylko »wyprodukowanych« dla potrzeb awansu) projektów dydaktycznych i wychowawczych* (2008, s. 146–147). Wynika z tego raczej to, że nauczający wzbogaca swoje dotychczasowe umiejętności, stawiając czoła nowym sytuacjom szkolnym niż to, że staje się profesjonalistą. Jako profesjonalistę powinny go charakteryzować niepospolite procesy myślowe, umożliwiające ujawnienie zarówno zdolności do refleksji w działaniu, jak i refleksji nad działaniem (Schön, 1992), które są rezultatem zastosowania relewantnej strategii postępowania w stosunku do tej wyuczony wcześniej.

O profesjonalizmie jako zdolności do samodzielnego, wydajnego i skutecznego działania w szerokim zakresie wykonywania kilku czy kilkunastu powtarzalnych czynności pisze T. Oleksyn (2006, s. 70). Autor sądzi, że profesjonalista to fachowiec legitymujący się zestawem nabytych kompetencji. Wykazuje się sprawnym, skutecznym działaniem, rzetelnością, uczciwością w podejściu do innych, gwarantując wysoką jakość usług i produktów. Do grona wskazanych już przymiotów charakteryzujących profesjonalistę R. Pavalko dodał autonomię, samoregulację oraz samokontrolę (1988). Profesjonalizm można zatem interpretować zarówno w szerszym, jaki węższym ujęciu. Szeroka argumentacja uwzględnia rzemieślnicze wykonywanie zawodowych czynności po zdobyciu akademickich kwalifikacji (Kwiatkowska, 2008, s. 164). To one odróżniają profesjonalistę (Gołębniak, 1998, s. 119) od amatora, który nieregularnie podejmuje się realizowania konkretnych czynności. Należy w tym miejscu podkreślić, że nauczyciel w swych codziennych i zawodowych krokach wykonuje powtarzalne czynności odnoszące się do nauczanego przedmiotu. I tu wąskie rozumienie profesjonalizmu dotyczy fragmentarycznych działań nauczyciela, które zostały odrzucone ze względu na postrzeganie bardziej uniwersalistycznego zbioru predyspozycji umożliwiających samodzielne rozwiązywanie trudnych i dynamicznych problemów oświatowych, do których niezbędna jest interdyscyplinarna wiedza. Stanowi ona wynik kształcenia, dalszego doskonalenia i tworzy solidne fundamenty profesjonalnego warsztatu, którego atrybuty wykorzystał E. Hoyle, opracowując koncepcję rozszerzonego profesjonalizmu (Schön, 1992).

Z kolei docenienie doświadczenia, wiedzy i praktyki nauczyciela uwypuklił J. Elliott w koncepcji nowego profesjonalizmu (1991). Natomiast za budowaniem profesjonalizmu na podstawie praktyki opowiedziała się D. Fish (1996). Wzajemne zależności między wymienionymi koncepcjami zebrano w tabeli.

Tabela 1. Analiza zależności słowa profesjonalizm w wybranych koncepcjach

PROFESJONALIZM			
	Koncepcja rozszerzonego profesjonalizmu E. Hoyle'a kontynuowana przez L. Steinhouse'a, D. Schöna	Koncepcja nowego profesjonalizmu J. Elliotta	Koncepcja profesjonalnego artyzmu D. Fish
Charakterystyka profesjonalizmu	<p>Hoyle wyróżnił profesjonalizm ograniczony i rozszerzony; ograniczony dotyczy nauczyciela funkcjonującego wyłącznie na bazie własnego doświadczenia, interpretującego sytuację zadaniową bez uwzględnienia szeroko rozumianej edukacji, niewspółpracującego z innymi; rozszerzony – oferuje działanie intuicyjne, a nauczyciel stale poszukuje zrozumienia dla swej praktyki, stale też samodoskonali się i współdziała z innymi; realizuje działania eksperckie w poszukiwaniu rozumienia świata, w tym własnej praktyki.</p> <p>(L. Steinhouse).</p>	<p>Model profesjonalnej praktyki ujmuje: kontekst, istotę roli, kompetencje, wiedzę profesjonalną, istotę profesjonalnego uczenia się, pedagogikę i program. Profesjonalista powinien być otwarty na stale rosnące i zmieniające się potrzeby jego wychowanków. Winien ich traktować podmiotowo, a sytuację, w której się znajdują, ujmować całościowo i uzgadniać z nimi wszystkie decyzje dotyczące sposobu zaspokajania potrzeb.</p>	<p>Ta koncepcja jest ujęta w węższym i szerszym znaczeniu. Węższe, to synonim <i>biegłości</i>, funkcjonujący w mowie potocznej. Szersze zaś mieści się w koncepcji profesjonalnego artyzmu, na który składają się: autonomiczny osąd sytuacji, integralność, osadzenie umiejętności technicznych w szerokim kontekście celów, wartości, powinności. Rozważania zakładają, że teoria jest zawarta w praktyce i jej rozwój warunkuje współwyznaczanie i rozwój teorii, nie wykluczając z tego rozwoju praktyki nauczyciela poprzez teorię.</p>
Cechy nauczyciela profesjonalisty	<p>L. Steinhouse wyróżnił istnienie osobistej teorii nauczyciela, która odznacza się:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) stałym i systematycznym podawaniem w wątpliwość własnej praktyki; refleksja praktyczna; 2) kwestionowaniem i testowaniem teorii w praktyce (przy założeniu, że nauczyciel ma do tego odpowiednie kompetencje); 3) zgodą nauczyciela na obserwowanie jego działań w klasie przez innych nauczycieli lub z wykorzystaniem nagrań wideo umożliwiających gotowość do twórczego wykorzystania rezultatów tych obserwacji w trakcie otwartej dyskusji; 4) testowaniem własnych idei poprzez stosowanie procedur badawczych w klasie szkolnej. <p>Natomiast D. Schön widzi profesjonalizm nauczyciela jako refleksyjnego praktyka. Pojawia się on w:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) działaniu (reflection-in-action) – inteligentne działanie nauczyciela; 2) refleksji nad działaniem (reflection-on-action) – reakcji zwrotnej, która dotyczy działania, pojawiającego się w odpowiedzi na wstrząs, nieoczekiwaną sytuację. <p>Profesjonalista powinien niemalże natychmiast zintegrować refleksję z działaniem, czyli <i>ponownie obramowywać</i> problem (tj. re-framing).</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) współdziałanie w zakresie rozpoznawania, wyjaśniania i rozwiązywania problemów; 2) komunikacja i empatia w kontaktach; 3) holistyczne rozumienie sytuacji i posługiwanie się językiem zrozumiałym dla odbiorcy; 4) samorefleksja – łącząca się z pokonywaniem stereotypowych sądów i reakcji; 5) umiejętność przyjmowania krytyki i wyciągania z niej konstruktywnych wniosków. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) <i>repertuar personalny</i> – cechy osobowości (samoświadomość, wrażliwość na innych, umiejętność wyważonej samooceny, dystans pokora, odwaga, bezstronność, otwartość umysłu, entuzjazm, wyobraźnia, empatia); 2) odpowiedni poziom wiedzy merytorycznej i przedmiotowej; 3) rozmaite umiejętności określone wymaganiami akredytacyjnymi; 4) wiedza edukacyjna – jej sens, efekty, kontekst nauczania i uczenia się; 5) edukacyjne rozumienie wzmacniania wiedzy pedagogicznej; 6) profesjonalny osąd nauczyciela (elastyczność w podejmowaniu decyzji, profesjonalny artyzm, czyli zdolność do improwizacji w zastanej, zaskakującej sytuacji); 7) profesjonalna kolegiałość – współdziałanie; 8) profesjonalny rozwój: <ul style="list-style-type: none"> – zdolność do teoretyzowania w praktyce i rozpoznawania teorii leżących u podłoża własnego działania, – świadomość własnych teorii i teorii w użyciu, – umiejętność badania własnej praktyki, – umiejętność operowania praktyczną aktywnością badawczą na poziomie klasy, – umiejętność doskonalenia praktyki, rozpoznawania usterek i pracy nad ich usunięciem.

Sposób kształcenia	<p>Najlepszą formą przygotowania do refleksyjnej praktyki jest umożliwienie studentom doświadczenia <i>realnej praktyki</i> – pod okiem mentora (coaching) – bez ponoszenia za nią pełnej odpowiedzialności. Umożliwia to doświadczenie:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>wiedzy w działaniu</i>, – <i>refleksji w działaniu</i>. <p>Modele coachingu najczęściej wykorzystywane w kształceniu nauczycieli to:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>wspólne eksperymentowanie</i> (nauczyciel wspiera, pomaga, ale nie daje gotowych rozwiązań); – <i>podążanie za mną</i> (nauczyciel improwizuje całość działania i prezentuje przykłady oraz występujące w nim refleksje); – <i>gabinek luster</i> (realizacja praktycznego zadania poprzez dialog, przeprojektowanie go, zmiana perspektywy oglądu wyjściowej sytuacji). 	<p>Studenti powinni opanować wiedzę z zakresu podstawowych dyscyplin oraz włączyć się w proces pozyskiwania informacji przydatnych do zrozumienia złożonych sytuacji edukacyjnych (odejście od traktowania dyscyplin akademickich jako obiektywnego fundamentu praktyki w kierunku postrzegania ich jako źródła idei).</p> <p>W zakresie edukacji nauczycielskiej propaguje się programy modułowe, których sedno leży w studiowaniu praktyki:</p> <ul style="list-style-type: none"> – studia obserwacyjne społeczności lokalnych, polityki oświatowej; – studiowanie przypadków i dyskusja na podstawie dokumentów; – <i>probne</i> wejście do szkoły (refleksja nad doświadczeniami). 	<p>Źródłem wiedzy profesjonalnej są <i>mądrość praktyczna</i> i profesjonalny osąd. Nabywanie jej należy oprzeć na praktyce – na działaniu i odkrywaniu znaczeń.</p> <p>Uczenie się poprzez praktykę wymaga wspomaganie ze strony szerokiej edukacji, której celami są:</p> <ul style="list-style-type: none"> – docenienie złożonego charakteru praktyki i jej uczenia się; – zdolności i umiejętności w zakresie badania praktyki; – zdolności, gotowości i umiejętności w zakresie jej doskonalenia; – umiejętności wyprowadzania teorii z praktyki; – zdolności do prowadzenia refleksji.
---------------------------	---	--	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów zgromadzonych przez J. Andruszkiewicz w tekście pt. *Czynniki wpływające na profesjonalizm nauczyciela* (dostęp: 20.01.2023).

Zestawione w tabeli koncepcje profesjonalizmu dotyczą rozumienia terminu *profesjonalizm* odnoszącego się do osoby nauczyciela. C. Tunnermann (1996, s. 9) już w latach 60. XX w. zauważył braki w przygotowaniu nauczyciela do nowych wyzwań. Sprostać temu brakowi miał nowy trend *ku nowemu profesjonalizmowi*, zaproponowany przez J. Elliotta, a którego ważne składniki w swoim opracowaniu uwzględniły B.D. Gołębnik i G. Teusz (1997, s. 23–24). Badaczki opracowały rozwojowo-refleksyjną koncepcję nauczania odnoszącą się do re – i dekonstrukcjonistycznych poglądów. Chodzi w nich o poststrukturalne podejście do kształcenia nauczyciela i poststrukturalną teorię sięgającą korzeniami paradygmatu rozwojowego i refleksyjnego. Tworzy się go, zdaniem autorek, poprzez przesunięcie kategorii z indywidualnego czy grupowego nauczania i uczenia się, na kategorię dyskursywnej wiedzy powstającej z praktyk pedagogicznych, którą można zgłębiać w różnych miejscach i przestrzeniach. Urzeczywistnia się tu przesunięcie określone jako przejście od osobistego zachowania jako osoby do jej społecznej praktyki, co pokazano na diagramie.

Rysunek 1. Nowy profesjonalizm wg B.D. Gołębiak

Źródło: opracowanie własne na podstawie publikacji pt. *Ku pedeutologii refleksyjnej – od agresywnej pewności do łagodnej perswazji*, [w:] *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, numer specjalny, Wrocław 2001, s. 204.

W przedstawionej koncepcji, choć poddano ją krytyce, stwierdzono, że wszelkie działania zależą od nauczyciela, będącego ekspertem we wszystkich dziedzinach łączących się z upowszechnianiem współczesnego indywidualizmu i wprowadzenia odmiennej strategii funkcjonowania szkolnictwa. Opiera się ona, jak podała B.D. Gołębiak, na wykorzystaniu badań M. Fullera, który wskazał, że *młodzi nauczyciele* kolejne stadia profesjonalnego rozwoju osiągną dzięki progresywnemu działaniu. Staje ono w opozycji do koncepcji rozwojowej edukacji nauczyciela, który kolejne stadia profesjonalizmu zawodowego zdobywa poprzez uczenie się strategii przejścia od *nowicjusza do eksperta*. M. Fuller utrzymuje, że edukacja nie może opierać się na autorefleksji czy standardach zawodowych, ale powinno znaleźć się w niej miejsce na zadawanie pytań i krytyczny ogląd danej sytuacji, w jakiej znajduje się nauczyciel (Czeredecka, 1997, s. 25; Gołębiak, 2001, s. 204–206). M.W. Apple (2021) podkreślił, że upowszechniająca się ideologia liberalizmu zwłaszcza w XXI w. (Potulicka, 2011, s. 234–257; Karoń, 2022) wprowadziła debatę na temat efektywności nauczania, co wiąże się z pomiarem osiągnięć nauczyciela i uczniów, akredytacją, kontrolą jakości itd. Efektem stało się permanentne

pilnowanie czynności dydaktycznych, naukowych podlegających ewaluacji, które angażują nauczyciela w prowadzenie większej biurokracji, ograniczając jego autonomię oraz refleksję nad tym, co i jak należy realizować.

XXI w. niestety przynosi redukcję kreatywności i siłę posiadanego zawodowego potencjału. Wpływa to na erozję nauczycielskiego fachu i prowadzi do intensyfikacji pracy (Apple, Jungck, 1992, s. 20–35), w której nauczyciel wykonuje więcej zadań kosztem relaksu i obniżenia poziomu profesjonalizmu. Aby zmniejszyć ten niekorzystny trend, na zawód nauczyciela można spojrzeć nie holistycznie, ale dostrzec oddzielone od siebie elementy, w których może ujawnić swoją eksperckość. Stąd wspomniana wcześniej eksperckość nauczyciela, która pojawiła się u B.D. Gołębnik, jest ujmowana jako zdolność nadawania sensu tym dyskursom, w których uczestniczy. Realizując w ten sposób *praktykę*, zdobywa indywidualne doświadczenia, poszerzając swój profesjonalizm. Badaczka uznała, że ukończenie studiów oraz zdobyte tam wiedza i praktyki gwarantują nauczycielowi to, że będzie potrafił rozwiązać wszystkie problemy spotkane na swej drodze. Sam moment otrzymania dyplomu nie oznacza stania się profesjonalistą, co potwierdza U. Opłocka. Autorka odwołała się do własnych doświadczeń oraz badań D. Sipińskiej dotyczących relacji z uczniami, w których ceni się nauczyciela jako bratnią duszę, a nie wykorzystuje wiedzę ze studiów do rutynowego kształcenia czy motywowania innych do nauki (2011, s. 5). Nasuwa się refleksja, iż nauczyciel nie tylko w czasie swoich studiów, ale i w ciągu pracy zawodowej każdego dnia staje przed nietypowymi, złożonymi sytuacjami, wobec których musi przekształcać poznany repertuar umiejętności i dostosować go do aktualnych okoliczności oraz umieć połączyć wiedzę teoretyczną, zdobytą na studiach, z tą codzienną, praktyczną, oraz fachowo wypełniać swoje obowiązki i misję.

Zaprezentowane w tabeli koncepcje profesjonalizmu zorientowane są na nauczyciela. W tym miejscu warto przytoczyć kilka wybranych definicji nauczyciela. Zdaniem W. Okonia nauczyciel to wykwalifikowana osoba do nauczania i wychowywania dzieci, młodzieży i dorosłych (1987, s. 76). Z. Żukowska uważa, że nauczyciel to harmonijne połączenie zawodu i powołania. Sądzi, że potrzebuje zdolności wrodzonych i wyuczonych mieszczących się w odpowiednim zbiorze cech osobowości, temperamencie, umożliwiającym poświęcanie się dla dobra innych (Badziukiewicz, Sałasiński, 2005, s. 13).

Nauczyciel to specjalista w dziedzinie ludzkiego zachowania, którego praca polega na intencjonalnym motywowaniu do jego zmiany w kierunku społecznie pożądanym (Grabowski, 2000, s. 13). Z kolei K. Konarzewski uważa, że nauczyciel powinien być osobą o szerokich horyzontach myślenia, mieć niewzruszone zasady, które zaszczerpi u swoich podopiecznych, będąc dla innych wzorem (2021, s. 180). Wobec tego *nauczyciel w strukturze współczesnej rzeczywistości zajmuje newralgiczne miejsce, usytuowane między tym, co powstaje w świecie wielkiej myśli naukowej, filozoficznej, kulturowej, a materią realnego życia, zarówno w wymiarze społeczno-instytucjonalnym, jak i indywidualnym, osobowym. To, czy i jak będzie się uobecniać świat myśli nauczyciela w procesach personalnej i społecznej egzystencji, zależeć będzie w dużej mierze od świadomości jego roli i rozumienia świata* (Kwiatkowska, 1997, s. 45; Brookfield, 2015, s. 149–168).

Podane wyżej uzasadnienia odnoszą się do osoby nauczyciela i jego profesji, która ma długą i bogatą historię zapisaną w licznych woluminach (Ochmański, 1991, s. 17; Sifuna, 2006). Dowiadujemy się z nich m.in., że nauczyciel jest ważny, a jednocześnie nieszanowany. Należy zauważyć, że profesjonalizm nauczyciela wynika z przygotowania do zawodu ujmowanego jako *zespół czynności wyodrębnionych w ramach społecznego podziału pracy, wymagającego odpowiednich kwalifikacji* (Rozporządzenie MPIPS z dnia 27 kwietnia 2010 r.). W tym kontekście zarówno T. Nowacki (1999, s. 39), jak i B. Śliwerski definiują zawód nauczyciela jako *zespół specjalistycznych, profesjonalnych kompetencji koniecznych, służących do wykonywania pracy* (2006, s. 1–2). Pedagodzy objaśniają go z pozycji nabywanych kwalifikacji, natomiast psychologowie rozpatrują z punktu widzenia cech osobowościowych, a socjolodzy jako czynności wyznaczające miejsce w społeczności, w której nauczyciel odznacza się mozaiką wartości i wzorów życiowych demonstrowanych w swojej profesji.

Przywołane analizy uświadamiają, że w naukach społecznych przez wiele lat dominował paradygmat funkcjonalistyczny. Zgodnie z nim powstanie profesji scalało się z potrzebami zbiorowości nastawionej na realizację rozbudowanych standardów usług. Dlatego *profesjonalizm* określa wysoki standard wykonania danej czynności. Współcześnie jednak przyjmuje się za interpretatywistami, że profesjonalizacja to proces, w którym dane grupy społeczne i zawodowe zdobywają kontrolę nad procesem pracy, w jakim pozyskuje się władzę.

W omówionych objaśnieniach profesjonalizmu i w wybranych koncepcjach można uwzględnić wymiary:

- *poznawczy, obejmujący kompetencje dotyczące wiedzy ogólnej i specjalistycznej, jej umiejętności wykorzystania w działaniu oraz umiejętności uprawomocnienia racji jej zastosowania, ujawniając przy okazji moc interwencyjną, czyli zdolność tworzenia nowych informacji z zasobów wiedzy już posiadanej* (Kwiatkowska, 2010, s. 77);
- działaniowy, łączący się z kompetencją praktyczną nauczyciela, której sens występuje tylko wówczas, kiedy wynika z myśli intelektualnej i personalnych właściwości. Odnacza się wieloczynnością, niestereotypowością, ambiwalencją wynikającą ze zróżnicowanych niezgodnych społecznych oczekiwań wobec nauczyciela, w które wkrada się zarówno charakter instrumentalny, jak i twórczy;
- etyczny, wprowadzający w ten zawód zarówno czynności związane z odpowiedzialnością za innych, jak i podejmowaniem działania dla dobra drugiego człowieka (Kwieciński, 2000, s. 266);
- pasję, która stanowi klucz do profesjonalizmu (Walkiewicz, 2013), gdyż *rodzi poczucie wewnętrznej celowości, która wpływa na zgodność myśli, uczuć i działania nauczyciela* (Jazukiewicz, 2017, s. 64; Szplit, Korzeniecka-Bondar, 2020, s. 5–10).

W podanych wymiarach krzyżują się stosowne do zdobycia przez nauczyciela kompetencje, indywidualny styl uczenia i nauczania innych, kombinacja znanych i alternatywnych sposobów pracy z uwzględnieniem garnituru moralnego, poznawczego, wynikającego z samokształcenia i twórczych poszukiwań, zapewniających inicjatywę i skłonność do generowania innowacyjnych rozwiązań, sprzyjających umacnianiu się profesjonalizmu.

REFLEKSJE I WNIOSKI

Przedstawione dotychczas egzemplifikacje ilustrują pojęcie *profesjonalizm* jako kategorię denotatywną, z którą mamy najczęściej do czynienia w codziennej aktywności człowieka, także nauczyciela. Znacznie atrakcyjniejsza do poznania jest kategoria konotacyjna. Widzi ona profesjonalizm nie jako jasno i przejrzysto sformułowaną eksplikację elementu znaczonego badanego znaku, ale wskazuje jej istotną wagę. Nasze odczytanie zależeć będzie od sensu użycia kodu znaku, w którym mogą pojawić się emocje oraz багаż doświadczeń osoby tłumaczącej element znaczący. Stąd dla danego autora i reprezentowanej przez niego dyscypliny wiedzy profesjonalizm będzie miał odmienny ciężar gatunkowy i rangę. W sytuacji rozpatrywania kategorii konotacyjnej należy określić, kim jest profesjonalista i jakimi cechami się odznacza. J. Andruszkiewicz pisze, że profesjonalista jest ekspertem i to nie tylko zgodnie z wiedzą teoretyczną na poziomie magisterskim, ale zanim rozpocznie pracę, powinien udowodnić swoje predyspozycje w działaniu w ramach np. przynależności do zawodowego stowarzyszenia (2019). Stąd wejście do większości tradycyjnych profesji wymaga uzyskania akceptacji i aprobaty, wyrażonej przez zespół składający się z przedstawicieli i znawców konkretnej profesji. W przypadku nauczyciela konieczne jest zdobywanie przez niego kolejnych stopni awansu zawodowego, ujawnianie zawodowej błyskotliwości i szybkość reagowania na zachodzące zmiany. Wobec tego bycie profesjonalistą (Michalak, 2010, s. 94) to dbanie o utrzymanie osobistych standardów w zakresie wiedzy teoretycznej, praktycznej i nabytej mądrości, jaką nauczyciel się wykazuje, tak aby potwierdzić swoją zawodową autonomię (Andruszkiewicz, 2019, s. 1).

Niektóre zawody ograniczają dostęp do swojej profesji. Aby spełnić współczesne wymogi, także dla nauczycielskiej profesji, trzeba:

1. *wykazać się posiadaniem licencji (świadectwo, certyfikat, dyplom itp. potwierdzające uprawnienia wynikające ze spełnienia kryteriów formalnej edukacji, co jest jednak niezależne od faktycznej wiedzy i umiejętności);*
2. *uzyskać społeczne przyzwolenie dla wykształcenia postawy paternalistycznej dającej prawo do decydowania za kogoś bądź narzucania mu swojej woli;*

3. *powszechnie akceptować prawo do inicjowania kontaktów z innymi, co wyraża się prawem zażądania spotkania się w wyznaczonym terminie;*
4. *wyrazić zgodę na brak prawa do strajku (członek profesji ma zobowiązanie wobec swoich przełożonych i nie ma prawa do wyrażania swoich poglądów bądź sprzeciwów poprzez strajk);*
5. *zaakceptować obowiązujący kodeks etyczny (zbiór norm etycznych i moralnych charakterystyczny dla danej profesji);*
6. *zostać członkiem stowarzyszenia zawodowego (profesje często zrzeszają swoich członków w korporacje; członkostwo w korporacji może wręcz być warunkiem prawa wykonywania zawodu) (Saks, 1995, s. 71–74).*

Do przedstawionych wyżej cech A.C. Ornstein i D. Levin dodali kolejne:

- specjalistyczną wiedzę i umiejętności, które przekraczają wiedzę i umiejętności laików;
- poczucie służby publicznej z pełnym zaangażowaniem się;
- stosowanie badań w teorii i praktyce;
- długi okres realizacji specjalnych praktyk;
- kontrolę nad licencyjnymi standardami i/lub nad wymaganiami umożliwiającymi wejście do zawodu;
- autonomię w decydowaniu o wybranych sferach własnej działalności zawodowej;
- przyjęcie odpowiedzialności za wykonywane działania i istniejący zbiór standardów;
- oddanie się pracy dla klientów;
- wykorzystanie administracji do ulepszenia pracy profesjonalistów;
- istnienie samorządowych zawodowych (izb) dla członków danego zawodu; – akredytacje dla indywidualnych profesjonalistów;
- kod etyczny pozwalający rozwiązywać sporne problemy związane z wykonywanym zawodem;
- wysoki poziom zaufania do każdego pracownika danej profesji;
- wysoki prestiż społeczny i status ekonomiczny pracowników (Průcha, 1997, s. 168).

Zaprezentowane standardy spełniają w praktyce nieliczne grupy zawodowe (nawet amerykańscy nauczyciele są tylko quasi-profesjonalistami wg powyższych wymagań). W naszym kraju sytuacja wygląda podobnie. Potwierdzają to dane ze sporządzonych raportów z przełomu XX i XXI w., z którego wynika, że mamy większą liczbę nauczycieli z wyższym wykształceniem (53,2% do 89,5%), zaś odsetek pedagogów z wykształceniem średnim i na poziomie studium nauczycielskiego zmniejszył się (Zarębska, 2003, s. 83–84). Przywołane dane liczbowe roją wzrostowy trend zawodowych umiejętności i profesjonalizmu nauczyciela. Niestety, ukazują one także trend odchodzenia z zawodu najbardziej wykwalifikowanych osób. W *Eduaction and Training Monitor 2023* czytamy, że braki w kadrze nauczycielskiej stanowią poważne wyzwanie w perspektywie długoterminowej. Ujawniającą się lukę w roku 2020/2021 wypełniono w 52% szkół przydzieleniem godzin nadliczbowych czynnym nauczycielom. Sytuację dodatkowo komplikuje fakt starzenia się rady pedagogicznej i zmniejszenia się liczby nauczycieli młodszych.

Wyśrubowane standardy zawodu powodują, że nauczający czuje się niepewny w swoim środowisku. Umacnia się w nim poczucie bycia nie w pełni profesjonalistą, Pisał o tym wspomniany wcześniej M.W. Apple (2021, s. 257–286), który stwierdził, że w nauczycielskiej profesji zakorzeniła się efektywność ujawniająca deprofesjonalizację zawodu i obniżenie jej jakości. Wprowadzane reformy zmniejszają zapał nauczyciela do bycia profesjonalistą.

Dzięki ustawicznemu kształceniu, podnoszącemu zakres osobistej i profesjonalnej wiedzy (Dylak, 2013), nauczyciele są w stanie sprostać współczesnym i zmiennym wymaganiom. Obecnie zauważa się, iż znacznie zmniejszyła się wiara w skuteczność i profesjonalizm nauczyciela. Złożyły się na to następujące czynniki: *tkwiące w nauczycielu (jego dociekliwość, chęć doskonalenia się w celu pokonywania trudności, poprawa jakości i warsztatu pracy, działań merytorycznych i organizacyjnych etc., tkwiące w rzeczywistości zewnętrznej (np. w systemie kształcenia nauczyciela, finansach, władzy, która wspiera bądź utrudnia doskonalenie zawodowe itp.* (Buchcic, 2016, s. 41).

Wyróżnione zewnętrzne i wewnętrzne okoliczności dotyczące nauczyciela przyczyniają się w większym lub mniejszym stopniu do odniesienia przez nauczającego sukcesu poprzez pokonywanie rozmaitych problemów. Generują poczucie nie tylko przymusu realizacji kształcenia, lecz także większej w nim

swobody (Rothbard, 2014). Zdobyć potrzebnych kwalifikacji i uzyskać dyplomu szkoły wyższej urzeczywistnia się wraz z wyborem indywidualnej drogi edukacyjnej nauczyciela, którego przygotowanie do zawodu opiera się m.in. na zdobyciu wiedzy, gromadzeniu doświadczenia usprawniającego jego funkcjonowanie. Wszystko to nie daje jednak uprawnień do bycia profesjonalistą z prawdziwego zdarzenia. Tylko dalsze doskonalenie i pogłębianie wiedzy wspieranej aktywnością praktyczną ubogaca repertuar nauczycielskich działań i wypełnianie zawodowych obowiązków (Lorek, 2011, s. 15–25). Ich jakość może być efektem posiadanego potencjału i umiejętności kreowania oświatowych zdarzeń i wyzwań. Nierzadko łączy się to z kolejnymi stopniami awansu zawodowego, choć nie jest to jednoznaczne. Muszą być spełnione warunki dotyczące sprawstwa, działania w nietypowych sytuacjach, gdzie nauczyciel ujawnia swoją osobowość, autentyczność, odkrywając *swój własny świat emocji, wiedzy i pragnień dzielenia go z zaproszonymi innymi* (Witkowski, 2018, s. 154). Może to zapobiec nudzie, przeciętności, sprzyjając rozwijaniu się wielorakich zdolności nauczającego, które pozwolą mu wywiązywać się z zadań w szkolnej rzeczywistości. U. Opłocka napisała, że bycie profesjonalistą to *bycie ekspertem, systematycznie zmienianej oferty dydaktycznej i ciągle rozwijanie się, stwarzanie uczniowi takiego środowiska, w którym będzie mógł wykorzystać zdobytą wiedzę oraz przekształcać ją na nowe sytuacje, dążenie do stałego rozwijania swoich kompetencji, nakreślanie warunków mobilizujących do nauki* (2011, s. 14–15).

Nauczyciel profesjonalista to taki mały i wielki przedsiębiorca, który jako lider zarządza sobą i wychowankami, okazując im uprzejmość, cierpliwość, kompetencje, zdolności organizacyjne, urzeczywistniając plan dalszego wzrastania i aktywności. Wymienione cechy łączą się z różnymi typami wiedzy, która dostarcza wartościowych informacji ulokowanych w przydatnych koncepcjach dających możliwość uzyskania rozwiązań skomplikowanych oświatowych problemów oraz wzbogacających nauczycielski profesjonalizm (Rethinger, 2019; Enkelmann, 2022). Rozpoznana kategoria pedagogiczna oddaje sens pojęcia profesjonalizmu nauczyciela, który z jednej strony musi spełnić wysokie standardy odnoszące się do wykonywanego zawodu, a z drugiej strony powinien okazywać szacunek młodemu człowiekowi, którego zachowanie, postawa, uformowane przymioty będą konstruowały odpowiednie strategie dydaktyczne prawdziwego nauczyciela profesjonalisty. Tylko

zdecydowana i intensywna praca nad sobą, sprawowanie pieczy nad rozwojem wychowanków mogą zagwarantować uniknięcie deprofesjonalizacji i rzeczywiste osiągnięcie sukcesu wynikającego z triady obejmującej wiedzę, posiadane kompetencje i doświadczenie praktyczne, które nieustannie musi być rozwijane, aby zapewnić profesjonalne wywiązywanie się nauczyciela ze swoich zadań.

REFERENCES

- Andruszkiewicz, J. (2019). *Czynniki warunkujące profesjonalizm nauczyciela*, www.google.pl/search?q=J.Andruszkiewicz+czynniki+profesjonalizmu (dostęp: 20.01.2024).
- Apple, M.W. (2021). *Teachers and Texts. A Political Economy of Class and Gender Relations in Education*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315862774>.
- Apple, M.W. & Jungck, S. (1992). You don't have to be a teacher to teach this unit: teaching, technology and control in the classroom. W: A. Hargreaves, & M. Fullan (red.), *Understanding Teacher Development*, (20–42). New York: Teacher's College Press.
- Badziukiewicz, B., Sałasiński, M. (2005). *Vademecum wychowawcy*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Barthes, R., Lavers. A. (tłum.) (1972). *Mitologie*. London. FARRAR, STRAUS & GIROUX,
- Bobrowski, F. (1910). *Słownik łacińsko-polski*. t. II. [b.n.w.]. Wilno.
- Bohdanowicz, L. (2009). *Profesjonalizm w funkcjonowaniu rad nadzorczych spółek akcyjnych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Brookfield, S.D. (2015). *The Skillful Teacher: On Technique, Trust, and Responsiveness in the Classroom*. Publisher John Wiley & Sons Inc.
- Buchcic, E. (2016). Czynniki warunkujące profesjonalizm nauczyciela. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, 2(25), 39–51. DOI: 10.16926/s.2016.25.55.
- Carr, D. (1999). Professional Education and Professional Ethics. *Journal of Applied Philosophy*. 16(1), 33–46.
- Czeredrecka, B. (1997). Kształcenie nauczycieli zintegrowanej Europy. W: W. Ochmański (red.), *Kształcenie nauczycieli w kontekście unii europejskiej*, (38–49). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Dróżka, W. (2008). Doświadczenie transformacji społecznej i edukacyjnej przez nauczycieli – rekonstrukcja narracji. W: D. Klus-Stańska (red.), *Dokąd zmierza polska szkoła?*, (137–150). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Dylak, S. (2013), *Architektura wiedzy*. Difin. Warszawa.
- Dziennik Ustaw z dnia 27 września 2023 r., poz. 2054.
- Enkelmann, N.B. (2022). *Charyzma. Jak osiągnąć sukces, doskonaląc własną osobowość*. Wydawnictwo Studio Emka. Warszawa.
- Elliott, J. (1991). A model of professionalism and its implications for teacher education. *British Educational Research Journal*, 17(4), 309–318, <https://doi.org/10.1080/0141192910170402>
- Fish, D. (1996). *Kształcenie poprzez praktykę*. Wydawnictwo CODN., Warszawa.
- Freidson, E. (2001). *Professionalism: the third logic* (third edition ed.) Cambridge Malden: Polity Press.
- Grabowski, H. (2000). *Co koniecznie trzeba wiedzieć o wychowaniu fizycznym*. Impuls, Kraków.
- Greenwood, E. (1957). Attributes of a Profession. *Social Work. Oxford University Press*, 3, 45–55.

- Gołębnik, B.D. (2001). Ku pedeutologii refleksyjnej – od *agresywnej* pewności do *łagodnej* perswazji?. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, numer specjalny, 203–222.
- Gołębnik, D.B. (1998). *Zmiany edukacji nauczycieli. Wiedza – Biegłość – Refleksyjność*. Wydawnictwo Edytor. Legnica.
- Gołębnik, D.B. (2002). Nabywanie kompetencji do refleksyjnego nauczania. W: B.D. Gołębnik (red.), *Uczenie metodą projektów*, (12–23). Warszawa: WSIP.
- Jazukiewicz, I. (2017). Wymiary profesjonalizmu współczesnego nauczyciela. *Problemy Profesjologii*, 2, 57–68.
- Karoń, A.I. (2022). Liberalizm w edukacji. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, 2(22), 249–258, DOI 10.14746/kse.2022.22.14
- Karta Nauczyciela. Pobrano z <https://www.prawo.vulcan.edu.pl/> (dostęp: 30.06.2024).
- Konarzewski, K. (2021). *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*. Warszawa: PWN.
- Kosyło, P. (2010). Etyka profesjonalizmu i powołania nauczycielskiego. W: J.M. Michalak (red.), *Etyka i profesjonalizm w zawodzie nauczyciela*, (367–385). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kwiatkowska, H. (2010). Nauczyciel i zawód, niemożliwy, ale nieunikniony. W: J.M. Michalak (red.), *Etyka i profesjonalizm w zawodzie nauczyciela*, (67–78). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kwiatkowska, H. (2008). *Pedeutologia*. WAIP. Warszawa.
- Lorek, K. (2011). *Nauczyciel (zdolny) w przestrzeni współczesnej edukacji*. Materiał pomocniczy dla studentów specjalizacji i specjalności nauczycielskich. Kalisz: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny w Kaliszu.
- Macdonald, K. (1995). *The Sociology of the Professions*. Sage Publications.
- Madalińska-Michalak, J. (2021). *Pedeutologia. Prawno-etyczne podstawy zawodu nauczyciela*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Madden, J. (2022). *Teacher Professional Learning: The Saint Edward's Teacher As Researcher Initiative*, Publisher: Lulu.
- Michalak, J.M. (2010). Profesjonalizm w zawodzie nauczyciela. W: J.M. Michalak (red.), *Etyka i profesjonalizm w zawodzie nauczyciela*, (13– 47). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Nowacki, T. (1999). *Zawodoznawstwo*. Instytut Technologii Eksploatacji. Radom.
- Ochmański, M. (1991). *Teoria i praktyka pedagogicznego kształcenia nauczycieli*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Okoń, W. (red.) (1987). *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: PWN.
- Oleksyn, T. (2006). *Zarządzanie kompetencjami*. Oficyna Ekonomiczna. Wolters Kluwer, Warszawa.
- Opłocka, U. (2011). *Na drodze do profesjonalizmu*. Biblioteczka refleksyjnego praktyka. Wrocław.
- Pavalko, R. (1988). *Sociology of Occupations and Professions*. FE Peacock Publishers.
- Poprzecka, M. (1998). *O złej sztuce*. Warszawa, <https://doi.org/10.11588/diglit.34228>.

- Potulicka, E. (2011). Teoretyczne podstawy neoliberalizmu a jego praktyka. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 234–257, DOI: 10.34767/PP.2011.01.22
- Puustinen, M., Sääntti, J., Koski, A. & Tammi, T. (2018). Teaching: A Practical or Research-based Profession? Teacher Candidates' Approaches to Research-based Teacher Education. *Teaching and Teacher Education*, 74, 170–179, <https://doi.org/10.1016/j.tate.2018.05.004>
- Průcha, J. (1997). *Moderní pedagogika. Věda o edukačních procesech*. Praha: Portál. Rozporządzenie MPIPS z dnia 27 kwietnia 2010 r.
- Rethinger, R. (2019). Dobre praktyki edukacji pozaformalnej. W: T. Rachwał (red.). *Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych*, (142–156). Wydawnictwo FRSE, <https://doi.org/10.47050/65591760.220–233>
- Rothbard, M.N. (2014). *Edukacja – wolna i przymusowa*. Instytut Misesa. Wrocław.
- Saks, M. (1995). *Professions and the Public Interest: Medical Power, Altruizm and Alternative Medicine*. Routledge.
- Schön, D. (1992). *The Reflective Practitioner. How Professionals think in Action?* Routledge.
- Sifuna, D. (2006). *An Introductory History of Education. Revised Edition*. Publisher African Books Collective.
- Sikorska-Michalak, A., Wojniłko, O. (red.) (1998). *Słownik Współczesnego Języka Polskiego*. Warszawa: Reader's Digest.
- Sikorski, C. (1995). *Profesjonalizm. Filozofia zarządzania nowoczesnym przedsiębiorstwem*. Warszawa: PWN.
- Słownik Języka Polskiego PWN*. (2015).
- Słownik Języka Polskiego PWN*. (2017).
- Szplit, A., Korzeniecka-Bondar, A. (2020). Wymiary profesjonalizmu nauczycieli. *Pareja*, 1(13), s. 5–10, <https://doi.org/doi:10.15290>
- Śliwerski, B. (2006). *Nauczyciel jako zawód*. I Kongres zarządzania oświatą, Oskko Łódź, 27–29.09.2006 (dostęp: 28.02.2014).
- Walkiewicz, J. (2017). *Pełna moc możliwości*. Helion. Gliwice.
- Wielki Słownik Wyrazów Obcych* (2005). Warszawa: PWN.
- Witkowski, L. (2018). *Humanistyka stosowana. Wirtuozeria, pasje, inicjacje. Profesje społeczne versus ekologia kultury*. Dąbrowa Górnicza: Wydawnictwo Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej.
- Zarębska, J. (2003). *Spis nauczycieli*. Wydawnictwo CODN. Warszawa.